

Szirmai Panni KÖLTÉSZET ÉS KÖRNYÉKE [3]

Első olvasatra talán meglepőnek tűnik, de nagyon is élő költői hagyományról van szó. A végtelen variációs lehetőségeket rejtő kombinatorikai módszerek termékenyen befolyásolták a kísérleti költészet fejlődését. A képköltészeti hagyományok mellett a permutációs módszerekkel létrehozott költészeti kísérletek is foglalkoztatják az alkotókat. Még jóval az automatizmusra képes gépek megjelenése előtt felfedezték, hogy a matematika segítheti a költészetet.

százezer milliárd vers

A valamilyen kombinatorikus elvre épülő „versgépek” a 20. század hatvanas éveitől kaptak (újra) figyelmet, bár már az 1200-as években találunk filozófiai alapokon nyugvó szöveggenerátor-kísérleteket[1], és a műfaj jelentős alkotásai születtek a 16–17. században[2]. A francia Raymond Queneau [3] szerény vállalkásként százezer milliárd vers létrehozását tette lehetővé bárki számára. A vékonyka kötet összesen tíz szonettet tartalmaz, ezeket még a nyomdában csíkokra vágták, így a könyvet lapozgatva a sorok sorrendje tetszőlegessé válik. A [mű online változata](#) (angol és francia nyelven) kipróbálható. A kortárs generatív költészeti alkotások mára szinte kizárólag elektronikus formában léteznek, Queneau 1961-es munkájának értékét tovább növeli a papíralapú kivitel.

Raymond Queneau: Százezer milliárd költemény, toutelaculture.com

Queneau hatása nemcsak a francia irodalomban, hanem az egyetemes kultúraformálás területén is jelentékeny. Alapítóként vett részt az *Oulipo*[4] létrehozásában. A betűszó jelentése: *potenciális költészeti műhely*, ahol főleg francia és belga írók és matematikusok teremtenek együtt bizonyos szabályoknak megfelelő szövegeket. A generatív eszközökkel alkotott szövegek kétféle szabállyal készültek. Egyrészt behatárolt műfajú írások (például palindromok) születtek, másrészt véletlenszerűen vagy legalábbis konkrét cél nélkül manipulálták a szövegeket. A korlátok közé

szorított alkotófolyamat az Oulipo hívei szerint nem csökkenti, épp ellenkezőleg, növeli az alkotói szabadságot, hiszen a keretek találékonyabbá, kreatívabbá tesznek. Queneau *Százezer milliárd költeménye* az Oulipo mozgalom emblematikus alkotása, a meghatározott verssorokból felépülő sok ezer új szonett tökéletesen megfelel az Oulipo-elveknek. Akár az online, akár a papíralapú változatot „forgatjuk”, biztosak lehetünk benne, szinte kizárt, hogy egy szonett visszatérjen, és újra ugyanazt olvassuk. Egyetérthetünk Horváth Iván kijelentésével: lényegében a világirodalom minden szonettjét Queneau írta[5].

A kombinatorika lényege, hogy több szinten variálható, Queneau sorok megváltoztatásával alkot új verset, de ennél kisebb egységekből is felépülhet a kombinatorikus költemény.

Papp Tibor 1994-es *Disztichon Alfája*[6], az első magyar versgenerátor. A versgép 16 milliárd szabályos disztichont képes létrehozni 24 üres mondatszerkezetet és közel 2400 szót tartalmazó adatbázisából. Ekkora mennyiségű vers végigolvasásához még három műszakban is évszázadokra lenne szükség. A *Disztichon Alfa* a magyar nyelv szabályainak megfelelő, ritmikus időmértékes verselésben gyártja a verseket. Ebben az esetben sincs esély, hogy belátható időn belül előjőjön ugyanaz a disztichon.

A Magyar Műhely párizsi magyar avantgárd irodalmi folyóirat alapítójaként is ismert Papp Tibor a kombinatorikus költészet más válfajaiban is kipróbálta magát.

logo-mandala

Ő honosította meg Magyarországon a logo-mandala műfaját. A kifejezés a görög logosz és a szanszkrit mandala szavakból jött létre. Jelentése egyesíti a görög (és keleti keresztény) kultúrkör szó/gondolat értelmezését az indo-tibeti filozófiához köthető „kör” jelentéssel[7].

SIRÁLY

Papp Tibor Logo–Sirály, irodalmijelen.hu

A logo-mandala egészen más elgondoláson alapszik, mint a *Disztichon Alfa*, mégis hasonló eredménnyel jár – meglévő szóstruktúrák kombinációjával hoz létre új értelmezést. Az elnevezés Francis Edeline^[8] szemiológus nevéhez fűződik, aki a kilencvenes években geometrikus konkrét költészeti művekből készített gyűjteményt. A meghatározott centrummal rendelkező, gyakran kör vagy négyzet alakú, szabályos szerkezetű és minden irányból olvasható műveket nevezte logo-mandalának. Edeline elemzése szerint a koncentrikus szerkezet zárt közeget alkot, amelyben egyetlen szó mechanikus ismétlése építi fel a verset, mégpedig úgy, hogy középen egy területet üresen hagy. Emblematikus példa Eugen Gomringer, a konkrét költészet atyjaként tisztelt svájci-bolíviai költő *Csend* című konkrét verse.

silencio silencio silencio
silencio silencio silencio
silencio silencio silencio
silencio silencio silencio
silencio silencio silencio

Eugen Gomringer: Silencio, alanprohm.wordpress.com

Edeline számos költőnél felfedezte a koncentrikus mandala-szerkezetet, de közülük kevesen használták a formát a mandala filozófiai háttérre tett utalásként. Már a klasszikus avantgárd költészet is merített a keleti kultúrák szabályos szerkezetű, meditatív célú alkotásaiból. Itthon Papp Tibor értelmezése és munkái útján került be a (szűkebb) irodalmi köztudatba a logo-mandala műfaja, mára kortárs követőkre is talált. Papp Tibor a logo-mandaláihoz szánt bevezetőben[9] kiemeli, hogy nem könnyen szerzett élményről van szó, a befogadónak hosszás, elmélyült vizsgálat útján válhat világossá az olvasatok többrétű hálózata. Bár a variációk száma nem éri el a *Disztichon Alfa* rekordját, egy-egy logo-mandala estében is sok változat jöhet létre. A központi üresség helyén lévő szó és a „rajta áthaladó” olvasatok minden égtáj irányában új értelmezési lehetőséget nyújtanak.

az elmélkedés műfaja

Papp szándékoltan szellemes szókapcsolatokra épít, így az Edeline-féle koncepció, a koncentrikus szerkezetbe zárt szó monoton ismétlésénél látványosabb, bizonyos tekintetben gazdagabb mű születik. A mandalának is tekinthető képvers egyszerre merít a keleti meditatív hagyományokból és működik kísérleti költeményként[10]. Papp Tibor tehát ezt a szimbolikus tartalmakkal is átszőtt eszmei háttérrel írja felül innovatív logo-mandaláival. Az átalakuló befogadói magatartás a kísérleti költészet más irányzatait is kíséri: nem lehet az addig megszokott kényelmes olvasói hozzáállással szemlélni ezeket a műveket. Az olvasó aktív közreműködése teszi élővé a logo-mandalát. A többirányú olvasatok mellett a kör vagy négyzet tengelyét alkotó szavak önmagukban is érdekes, olykor nehezen értelmezhető jelenségek[11]. Nagy részük palindrom, visszafelé is olvasható szó, így az összes lehetséges változat kipróbálása valóban hosszabb összpontosítást igényel. „*A logo-mandala az elmélkedés műfaja.*” (Papp Tibor)

A kortárs költészet területén is vannak kísérletező szellemű alkotók, sőt olyanok is, akik éppen a logo-mandalát szemelték ki újító hagyományörzésre. Magolcsay Nagy Gábor[12] logo-mandaláiban a Papp-féle szellemes szöszövedék köszön vissza. A koncentrikus szerkezetű művek között eltérő hangulatú versekkel találkozunk. A versírás nehézségeire utal a *Líra meg tükör* című logo-mandala. *Metanoia Park*[13] című kiállításán Pántya Bea animátorral közösen egész világot épített fel a multimediális műfajból.

[LÍRA MEG TÜKÖR]

Magolcsay Nagy Gábor: Líra meg tükör, nokredit.hu

Az önmagukba visszatérő, így állandó újakezdésre, újraolvasásra ösztönző logo-mandalák szellemiségével rokon kísérletekkel az ős-hipertext alkotóknál is találkozunk. Az elektronikus irodalom körébe tartozó *hipertext irodalomban* a mű hiperlinkek hálózatának felfedezésével jön létre. Elsősorban a világhálóra épít, de már az internet széles körű elterjedése előtt is íródtak a kombinatorika eszközeit használó, hipertextuális szövegek. Az eddigiekben bemutatott költészeti kísérletek sem nélkülözték a hajlamot a játékosságra, itt viszont olyan területre érkeztünk, ahol az aktív közreműködés és a nyitott, felfedezői szemlélet elengedhetetlen a mű létrehozásához. A hipertext irodalomban „a szöveg újabb dimenziót kap”^[14], kilép a linearitásból, így lehetővé válik a szövegen belüli és az onnan kifelé irányuló interakció. Digitális technológiával átszőtt jelenünkben már természetesnek vesszük, ha egy cikkben, tanulmányban „beágyazott” (milyen találó kifejezés!) videóval vagy képpel találkozunk. Pedig ez is hipertext, ahol a szöveg más forrásból származó tartalmakkal bővül. De hogyan kapcsolódik mindez a kombinatorikus költészethez?

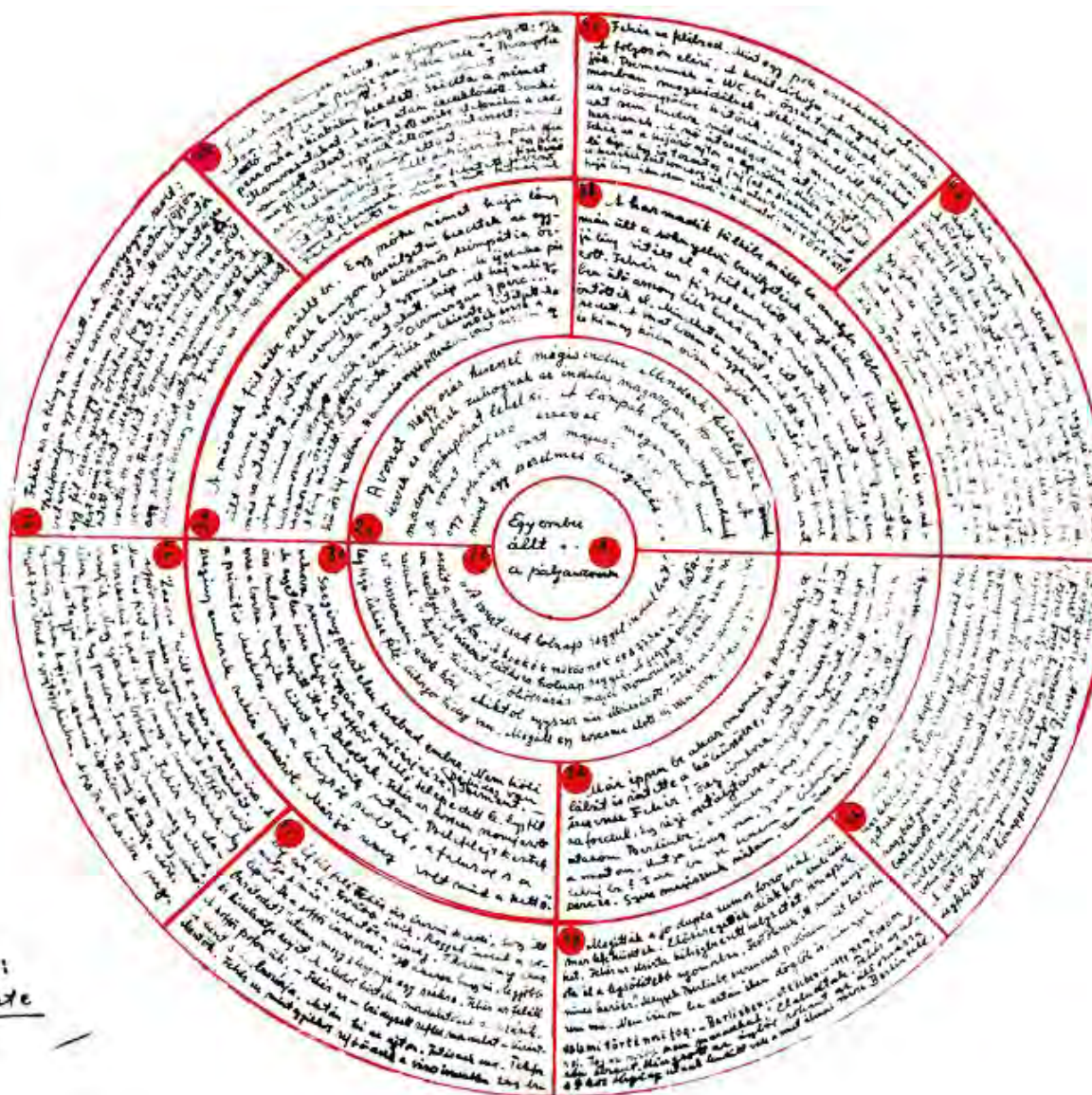
Protohipertextnek nevezzük azokat a műveket, amelyek még nyomtatásban jelentek meg, mégis lehetővé teszik a szövegelemek kombinálhatóságát a művön belül^[15]. Ezen a ponton – akár a logo-mandala körszó-játékában – visszatértünk Queneau kombinatorikus szonettgyártó kötetéhez. Ezt a véletlenszerű, vagy éppen meghatározott szabályrendszer szerinti szöveg-kombinációs eljárást számos szerző^[16] magáévá tette. Tamkó Sirató Károly a

síkverstől indult, majd eljutott a variációs szerkezetre alapuló versekig. Tamkó *Balladakészülék* című munkájában a lineáris ballada cselekményét „vizuálisan besűríti” [17], célja a gyorsabb, „korszerűbb”, hatékonyabb olvasás elősegítése.

BALLADA

Eredetileg „villanyversnek” szánta a művet – ma fényreklámnak mondanánk a városi közegben ismert világító fénytestet – de ez végül nem valósult meg. A karakteres, látványos megjelenést a befogadás sebességének („a ballada lezajlási gyorsaságának”^[18]) szolgálatába állítja, a sorok irányított, de tetszőleges sorrendű olvasata véges, de nagy számú variációs lehetőséget teremt. A kombinatorika mint költői eszköz itt nem a végtelenített költészeti „termelést”, inkább a tartalom frappáns változtathatóságát célozza. A húszas évei elején járó, máris tudatos költőként cselekvő Tamkó először glogoizmusnak^[19] nevezi az újonnan feltalált formanyelvre építő, jól körülhatárolt kísérleti költői szellemiséget, ebből a nemzetközileg jobban csengő *Dimenzionista Manifesztum*^[20] lesz. A kombinatorikus költészet szempontjából Tamkó Sirató Károly *Egy éjszaka története* című munkája is érdekes. A logo-mandalák feszes struktúráját idézően kerek szöveg-képződményről van szó, ahol az olvasás iránya szabadon választott, csak a kiindulópont meghatározott.

Tamkó Sirató Károly: Egy éjszaka története, artpool.hu

A képversként is értékelhető alkotás szöveges tartalma – az Artpool jóvoltából – gépelt kéziratként ^[21] is olvasható. Szó sincs azonban logo-mandaláról, a szerző „sugaras szétágazás alakjában alkotott kör-novellának” nevezi a művet, ami – el kell ismerni – találó megnevezés. Az olvasáshoz a kör-novella kézirati formája javasolt, ahol könnyebben követhető, táblázatba rendezett szöveges tartalommal találkozunk. Az egymással határos körszeletek itt a táblázat számozott celláiba kerültek. Római számmal jelölt sorrendben indulhatunk el az első mondattól: „I. EGY EMBER ÁLLT A PÁLYAUDVARON”, majd az olvasást – a kör-novellára is rá-rápillantva római számos sorrendben folytathatjuk. Minden szinten legalább két lehetőség (útélagozás) áll előttünk, szabad választás szerint indulhatunk az egyik vagy a másik felé. Minden esetben értelmes, kerek történetet kapunk, bár a sztori elég eltérően alakul...

tevékeny résztvevő

Ahogy láthattuk, a kombinatorikus költészet a végtelen variációk mellett véges lehetőségeket is kínálhat, és az olvasó szabadon dönt, milyen verset „épít”. Passzív néző helyett tevékeny résztvevőként döntéseivel teszi teljessé a művet.

A technológia rohamos fejlődése nyomán a költészetben hasznosítható lehetőségek köre is szélesedik. A variációs lehetőségekre építő kombinatorikus költészet elektronikus rokonai a számítógépes költészet körébe tartoznak.[22] Többé-kevésbé értelmes szövegeket gyárthatunk az Oulipo[23] elveit követő online versgenerátorokkal is. Többféle játékos szövegalkotási eszközt kipróbálhatunk, akár Shakespeare stílusában is generálhatunk verssorokat ([The Electronic Muse](#)), vagy megadott adatbázisból építhetünk fel többsoros költeményt ([The Headline News](#)).

A gépköltészet ellenzői[24] elsősorban a lelketlenséget rótták fel az innovatív találmánynak, pedig a (számítógéppel vagy analóg módon) generált költemények mögött is mindig ott az ember, aki megírja a programot, betáplálja a szabályokat és egyáltalán, előáll az ötlettel. A gép magától nem kezd versírásba. A kombinatorikus költészeti eljárások – bár még nem élvezik a hagyományos elismerést – teljes értékű műalkotásokat hoznak létre. Minden esetben a befogadó és „tervező” közös szellemi termékéről beszélhetünk, hiszen anélkül, hogy valaki aktivizálná az eszközt, nem születik generált vers. Az interaktív együttműködések útján létrejövő költészet a (ma oly népszerű) közösségi alkotás kiváló példája.

**[1] Raimundus Lullus: *Ars Magna* 1275 (Forrás: Nádori Zsófia: *Gödel tétele a kombinatorikus költészetben. A kombinatorikus költészet mint formális rendszer*, IN: Ponticulus Hungaricus, 2009. 3. szám
http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/nador_godel.html**

- [2] Gottfried Wilhelm Leibniz: *A kombinatorikus művészetről* (1666) című értekezésében meghatározza a kombinatorikára épülő művészet alaptételeit. Forrás: Horváth Iván: *Magyarok Bábelben – Számítógépes költészet*.
<http://magyar-irodalom.elte.hu/babel/2120.htm>
- [3] Cent mille milliards de poèmes, Gallimard, 1961.
- [4] „Ouvroir de littérature potentielle”. Alapító tagok: Raymond Queneau és François Le Lionnais, további tagok: Georges Perec, Italo Calvino, Oskar Pastior, Jean Lescure, Jacques Roubaud. Az Oulipo ötlete eredetileg a Patafizikus Kollégium Kísérleti irodalmi szemináriumán született meg. (Forrás: <http://www.litera.hu/hirek/szojatekosok>)
- [5] Horváth Iván: *Magyarok Bábelben – Számítógépes költészet*.
<http://magyar-irodalom.elte.hu/babel/2120.htm>
- [6] Papp Tibor: *Disztichon Alfa. Az első magyar automatikus versgenerátor*, Magyar Műhely Kiadó, 1994.
<http://mek.oszk.hu/11700/11744/pdf/11744.pdf>
- [7] Kelényi Béla: *Szó-körökben körbeszéd. Papp Tibor logo-mandaláiról*, Új forrás, 1998. 5.
<http://www.jamk.hu/ujforras/980512.htm>
- [8] Francis Edeline (1930) a liége-i egyetemen működő, belga szemiotikusokból álló Groupe μ körébe tartozó író és szemiotikus.
- [9] Papp Tibor: *Generált versek és logo-mandalák*, Belvárosi Könyvkiadó, 2001
- [10] Kelényi Béla: *Szó-körökben körbeszéd. Papp Tibor logo-mandaláiról*, Új forrás, 1998. 5.
<http://www.jamk.hu/ujforras/980512.htm>
- [11] Kelemen Erzsébet: *Gondolati generálás – meditatív irodalmi műfajok. Papp Tibor logo-mandalái*, Kortárs 2009. 4. <http://www.kortaronline.hu/regiweb/0904/belso.html>
- [12] Magolcsay Nagy Gábor (1981 Miskolc) költő, zeneszerző.
- [13] Metanoia Park, kArton Galéria, Budapest, 2014. április 3. – május 3.
 Megnyitóbeszéd: <http://www.prae.hu/article/7166-a-megteresz-kertje/>
- [14] Józsa Péter: *Irodalom a digitális közegben*. <http://mek.niif.hu/02300/02313/html/>
- [15] Józsa Péter: *Irodalom a digitális közegben*.
<http://mek.niif.hu/02300/02313/html/szakd4.htm>
- [16] Italo Calvino *Az egymást keresztező sorsok kastélya című könyvének felépítése a Tarot-kártya csomag 78 lapjának összefüggéseire alapszik*. (forrás: Józsa Péter, *Irodalom a digitális közegben*. <http://mek.niif.hu/02300/02313/html/szakd4.htm>)
- [17] Sós Dóra: *Dimenzionista művészet. A hálózat fogságában*. Előadás a Pesti Bölcsész Akadémián. ELTE, 2015.14.29.
- [18] Az első dimenzionista album: 1966
 (<http://www.artpool.hu/TamkoSirato/parizsban15.html>)
- [19] *A Glogoista Manifesztum* megjelent: Tamkó Sirató Károly *Papírember c.* verseskötetének függelékéeként (1928, Tevan, Békéscsaba) online hozzáférhető az Artpool Archívumban: <http://www.artpool.hu/TamkoSirato/glogoizmus.html>
- [20] Charles Sirató: *Dimenzionista Manifesztum*, Párizs, 1936
 online hozzáférhető az Artpool Archívumban: <http://www.artpool.hu/TamkoSirato/manifeszt.html>
- [21] Tamkó Sirató Károly: *Egy éjszaka története c.* 1929-ben készült “sugaras szétágazás alakjában alkotott planista kör-novellájának” lineáris formában való előadása.
<http://www.artpool.hu/TamkoSirato/ejszakaK.html>
- [22] Jorge Luiz Antonio: *The Digital Poetry Genre. Emerging Language Practices*.
<http://epc.buffalo.edu/eazines/elp-old/issue-1/digital-poetry-genre.php>
- [23] Oulipoems. Millie Niss és Martha Deed munkája.
- [24] Szombathy Bálint: *A konkrét költészet útjai, Új Symposium, Újvidék, 1977.*